

Література

1. Ушакова Т.Н. Речь в структуре психики // Тр. Ин-та психологии РАН. – М., 1995. – Т. 1. – С. 225–233.
2. Ушакова Т.Н., Цетцов В.А., Алексеев К.И. Интент-анализ политических текстов // Психол. журнал. – 1998. – № 4. – Т. 19. – С. 98–109.
3. Вознесенська О.Л. Соціально-психологічні стереотипи сприймання портретних зображень політично активних суб'єктів: – Автореф. дис... канд. психол. наук – К., 1999. – 20 с.

© Вознесенська О.Л.

В.М. Духневич

ПРОБЛЕМА ГОТОВНОСТІ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

Особливості політичного вибору особистості розглядаються як соціально-психологічна проблема. Окреслено коло питань, пов'язаних з політичним вибором особистості, готовністю її до здійснення такого вибору. Аналізуються форми та структура готовності.

Ключові слова: політичний вибір, готовність до здійснення політичного вибору, настановлення.

Особенности политического выбора личности рассматриваются как социально-психологическая проблема. Очерчен круг вопросов, связанных с политическим выбором личности, её готовностью к совершению такого выбора. Анализируются формы и структура готовности.

Ключевые слова: политический выбор, готовность к совершению политического выбора, установка.

Peculiarities of a personality's political choice are regarded as a sociopsychological problem. The article describes a frame concerned with a personal political choice, people's readiness to realize such a choice. Forms and structures of readiness are analyzed.

Key words: political choice, readiness to realize a political choice, attitude.

Проблема. Дослідження психологічних особливостей політичної діяльності останнім часом набувають усе більшого

науково-теоретичного і практичного значення. Увага науковців та практиків зосереджена переважно на особливостях особистості політичного лідера, діяльності політичних партій, певних аспектах політичної діяльності, особливостях політичної соціалізації та інтеграційних процесів у суспільстві, що впливають на вибір особистості, тощо. Недостатньо розробленим видається напрям, пов'язаний із психологічними особливостями політичного вибору. Одним з аспектів психології політичного вибору є, на наш погляд, категорія готовності до здійснення політичного вибору. Це зумовлено тим, що ґрунтовних праць, у яких би спеціальним предметом аналізу була проблема готовності особистості до політичного вибору, поки що немає.

Мета статті: поглибити уявлення про психологічні особливості політичного вибору, з'ясувати сутність категорії готовності особистості до здійснення політичного вибору.

У своєму повсякденному житті ми постійно перебуваємо в ситуації вибору. Тому змушені вибирати, коли купуємо той чи інший товар або послугу; коли обмірковуємо, як нам краще заклагодити ту чи іншу справу; коли приймаємо рішення про доцільність тієї чи іншої нашої дії або вчинку тощо. Особистість завжди перебуває в ситуації вибору, хоч і не завжди усвідомлює її як таку, що передбачає вибір. Зазвичай більшість наших “виборів” ми робимо несвідомо, керуючись звичними уявленнями, моделями поведінки тощо. У більшості випадків ми навіть не завжди рефлектуємо існування альтернатив, серед яких потрібно вибирати одну. Рефлексивне ставлення до ситуації, у якій ми робимо вибір, може бути одним з критеріїв того, що наш вибір є осмисленим.

Чи не найяскравіше усвідомлення існування альтернатив вибору та потреби зробити такий вибір можна проілюструвати на прикладі ситуації виборчих перегонів. Цій проблемі останнім часом присвячено чимало досліджень. Це, зокрема, стосується аспектів політичної соціалізації особистості, формування політичної культури суспільства, впливу територіальних чи професійних спільнот на вибір особистості тощо. Зростання інтересу науковців і професіоналів, що працюють у політичній сфері, до

різних аспектів проблеми політичних виборів пов'язане, власне, із соціальним розвитком суспільства, необхідністю осмислення соціально-психологічних процесів, що відбуваються в суспільстві, інформатизацією суспільства, зростанням ролі політичної боротьби між політичними силами за електорат тощо.

У зв'язку із цим особливо актуальним видається постановка й дослідження проблеми готовності до здійснення політичного вибору. У статті зроблено спробу окреслити коло питань, пов'язаних з політичним вибором особистості, готовністю її до здійснення такого вибору. *Об'єктом дослідження є політичний вибір особистості. Предмет дослідження – готовність до здійснення політичного вибору.*

Розглядаючи проблему вибору, слід відзначити, що свідомий вибір особистості завжди опосередковується особистісними вподобаннями, мотивами, очікуваннями від результату такого вибору, з одного боку, та ситуацією, у якій здійснюється вибір, з другого. Вибір особистості завжди зумовлений прогнозуванням результатів такого вибору, зіставленням очікувань і домагань особистості та можливістю за допомогою певного вибору їх реалізувати. Вибір зазвичай робиться з урахуванням попередніх виборів особистості.

Коли ми говоримо про життєвий вибір особистості, то розуміємо, що він зумовлений тим, що людина є частиною певного соціуму і якоюсь мірою залежить від впливів, яких зазнавала (чи зазнає) у процесі соціалізації. Важливою особливістю суто людського життя є “здатність робити самостійний вибір, який цілепокладає якість майбутнього життя” [1, с. 55].

Вибір, який особистість робить свідомо, для неї завжди є *особистісно значущим*; він дає змогу суб'єктивно впливати на той чи інший процес або обставини, розвиток подій у проблемній ситуації. Під кутом зору соціальної і політичної психології категорія вибору набуває особливого значення, що пов'язано з особливостями ситуації, у якій відбувається акт вибору. Про політичний вибір варто говорити, коли йдеться про спеціально організовану ситуацію, у якій індивід зобов'язаний використати об'єктивно існуючі обставини (зробити вибір),

приймавши рішення і взявши на себе відповідальність за це рішення.

При цьому *власне вибір* важливо розглядати у двох площинах:

1) сам акт прояву електоральної активності індивіда під час проведення виборів у державні органи влади;

2) позицію індивіда щодо існуючої соціально-політичної дійсності.

Таке понятійне розмежування в межах категорії політичного вибору дає нам підстави говорити про складовість цієї категорії. Спробуймо з'ясувати сутність означених складових. Коли ми розглядаємо *вибір особистості як позицію щодо існуючої соціально-політичної дійсності*, ідеться насамперед про включеність індивіда в інтеграційні та політичні суспільні процеси. Така включеність має континуальний характер – від максимальної до мінімальної. Суттєвим при цьому є те, що рівень включеності може мати певний знак. З одного боку, можлива така позиція індивіда, коли він активно підтримує існуючий соціально-політичний устрій, сприяє реалізації суспільно-політичних та соціальних програм тощо. З другого боку, включеність в інтеграційні процеси може виявлятися в різноманітних формах протестної мотивації (страйки, демонстрації тощо). Головним при цьому є протиставлення власного бачення суспільно-політичного розвитку існуючому устрою та пов'язана із цим соціально-політична активність особистості (знову ж таки залежно від включеності в політичні інтеграційні процеси, що відбуваються в суспільстві). В усякому разі така включеність може набувати різноманітних форм участі в політичних партіях, громадських організаціях, суспільних об'єднаннях тощо.

Коли йдеться про *вибір особистості як акт прояву електоральної активності*, слід вказати на деякі моменти, що є обов'язковою умовою для здійснення такого вибору:

1) альтернативні об'єкти вибору. Важливою умовою вибору є те, що суб'єкт вибору обмежений заздалегідь визначеними альтернативами. Специфіка ж вітчизняної політичної ситуації полягає в тому, що суб'єкти вибору часто не

бачать значущих розбіжностей між тими чи іншими альтернативними об'єктами вибору;

2) суб'єкти, зобов'язані зробити вибір із запропонованих політичних альтернатив;

3) організатори ситуації політичного вибору.

Вищевикладене бачення специфіки політичного вибору дає змогу перейти до розгляду власне *категорії готовності до здійснення політичного вибору*. Перш ніж розкрити сутність цього поняття, зауважимо, що воно є новим для сучасної вітчизняної психологічної науки і в науковій літературі ми не знайшли жодного дослідження, присвяченого цій проблематиці.

По-перше, поняття готовності можна розглядати з погляду феномена настановлення (Д.М. Узнадзе, О.В. Імедадзе, О.С. Прангішвілі, О.Г. Асмолов, Н.І. Сарджвеладзе). За Узнадзе, настановлення як диспозиція до певної форми реагування відображає психологічну організацію внутрішнього середовища індивіда. Настановлення є, власне, характеристикою цілісного стану суб'єкта психічної діяльності в кожний дискретний момент його активності. Це означає, що практично всі дії суб'єкта в проблемній ситуації підпорядковуються регулювній функції настановлення – вищого рівня організації процесів переживань і дій. Іншими словами, *в основі процесу виконання рішення лежить настановлення*. Але разом з тим рішення є переживанням зміни настановлення [див., напр., 2]. Як зазначає Ш.А. Надірашвілі, “настановлення або орієнтує людину на певні об'єкти, або, навпаки, допомагає ухилитися від них. Цей двоякий напрям настановлення часто зовсім не усвідомлюється людиною... Якщо виробити в людини загальнометодичне настановлення на політичні і соціальні питання у двозначних і важких ситуаціях, то їй легко вдається зайняти визначену ідеологічну позицію” [3, с.12].

По-друге, поняття готовності можна розглядати з погляду атитюда, або соціального настановлення, що відповідає більшою мірою традиціям західної психологічної науки. Сучасні підходи в західній психології визначають соціальне настановлення як орієнтацію індивіда на певний соціальний

об'єкт, що виражає схильність діяти певним чином щодо цього об'єкта.

Крім того, готовність до здійснення політичного вибору можна розглядати як варіант готовності до дії. Під готовністю до дії розуміють настановлення, спрямоване на виконання тієї чи іншої дії. Готовність до дії, як зазначено в Психологічному словнику, припускає наявність певних знань, умінь, навичок; готовність протидіяти перешкодам, що постають у процесі виконання дії; приписування якого-небудь особистісного змісту виконуваній дії [4]. При цьому спроможність, чи готовність, до здійснення політичного вибору може розгортатися в трьох напрямках:

- спроможність “політичних об'єктів” вести політичну боротьбу і впливати на суб'єкти політичного вибору;
- спроможність суб'єктів політичного вибору конструктивно здійснювати такий вибір;
- спроможність організаторів політичного вибору ефективно зреалізувати виборчий процес.

Отже, *під готовністю до здійснення політичного вибору* слід розуміти сукупність рис, знань, навичок, мотивів особистості, що забезпечують здійснення суб'єктом вибору акту вибору із запропонованих йому політичних альтернатив, з одного боку, і сукупність об'єктивних умов вибору (ситуації, існування альтернатив вибору і т. ін.), забезпечених організаторами ситуації політичного вибору, з другого.

Відповідно до вищезазначеного, *структуру готовності* можна означити як таку, що складається з трьох компонентів: когнітивного (усвідомлення об'єкта), афективного (емоційна оцінка об'єкта) та поведінкового (послідовна поведінка щодо об'єкта).

Когнітивний компонент готовності до здійснення політичного вибору охоплює низку факторів, пов'язаних із свідомим виокремленням певних суб'єктивно значущих структур в образі об'єкта вибору. Насамперед у ситуації вибору актуалізується потреба особистості отримати певну інформацію про окремі об'єкти вибору, проблемну ситуацію в цілому. Здійснюється пошук та аналіз інформації про існуючі політичні альтернативи,

зіставлення окремих альтернатив, їх оцінювання, виокремлення окремих переваг та недоліків при обранні тієї чи іншої альтернативи. На цьому етапі формулюються певні образи, поняття, уявлення щодо політичних об'єктів, оперування якими дає змогу аналізувати ситуацію, моделювати різні варіанти її розвитку. Власне, прогнозуються переваги тієї чи іншої політичної альтернативи. Завдяки такому внутрішньому опрацюванню інформація, якою оперує індивід, перетворюється на певний попередній план рішення, котрий надалі може бути реалізований у побудові конкретного наміру чи рішення, а саме – виборі певної політичної альтернативи.

Значимо, що навіть коли відомості про окремі політичні об'єкти вибору зібрано, індивід продовжує шукати та аналізувати нову інформацію про ці об'єкти, що підтверджує чи спростовує попередній план рішення. Відбувається корекція попереднього рішення відповідно до нової інформації.

Отже, індивід, навіть маючи інформацію про різні об'єкти вибору, продовжує оперувати образами, що стосуються об'єктів вибору, і, зіставляючи окремі властивості цих образів, уточнює, коригує власне бачення. Залежно від того, який попередній план рішення розробив індивід щодо тих чи інших альтернативних об'єктів вибору та власної позиції, він може прийняти рішення, що стосується власної включеності (активної чи пасивної) до політичних процесів у суспільстві.

Ще одним суттєвим моментом, на якому слід наголосити, є поняття зиску як ключової категорії при розгляді когнітивного компонента. Це пов'язано з тим, що конкретний вибір особистості повинен мати для неї певні очевидні переваги. Скажімо, вибір саме цієї політичної альтернативи (а не іншої) дає змогу індивідові, що робить вибір, реалізувати ті можливості, яких він не має в разі вибору іншої альтернативи. Лише зваживши всі запропоновані альтернативи й виокремивши всі їхні переваги і, що важливо, недоліки, індивід зможе реалізувати певні наміри, мету, яких не було раніше.

Суттєвими чинниками, що впливають на оперування образами, формування уявлень щодо окремих об'єктів вибору є настановлення, атитюди, що існують у свідомості суб'єкта ви-

бору. Відповідно до цих настановлень може статися певний “зрушення”, коли індивід нібито “звільняється” від необхідності приймати рішення щодо доцільності вибору й переваг певної політичної альтернативи і робить вибір більшою мірою інтуїтивно, залежно від наявного настановлення.

У зв’язку із цим постає питання про *афективний компонент готовності до здійснення політичного вибору*. Схильність до оцінювання, тобто до формування настановлень, є невід’ємною частиною людської природи. Зазначені вище настановлення та атитюди є основними структурними елементами афективного компонента готовності.

Слід зазначити, що *афективна реакція внаслідок існування настановлення* – симпатія чи антипатія – може сформуватися навіть у тому випадку, коли ментальна репрезентація не підтверджена ані фактами, ані переконаннями. Тому постає питання про *упередженість* стосовно конкретного соціального чи політичного явища чи процесу. Це стає особливо актуальним при розгляді специфіки ситуації виборів, коли на вибір особистості може впливати упередженість щодо певного об’єкта вибору. У цьому випадку вибір, зроблений особистістю, не є свідомим. Крім того, наявність упереджень щодо запропонованих до вибору об’єктів вибору чи, власне, існування настановлень, що “мій голос нічого не змінить”, може впливати на готовність зробити такий вибір. Людина може вдаватися до різноманітних форм протестної мотивації (страйки, демонстрації, узагалі не йти на вибори тощо).

Зважаючи на те, що настановлення є готовими узагальненими оцінками, сприйняття об’єктів політичного вибору та готовність людини зробити політичний вибір можуть залежати від того, які саме оцінки і якою мірою узгоджуються із самою ситуацією організації виборів.

Особливим проявом настановлень, що впливають на готовність особистості здійснити політичний вибір, є *когнітивні реакції*. До них можна віднести *переконання, думки та ідеї* стосовно об’єкта настановлень (політичного об’єкта вибору). Скажімо, можна припустити, що якщо у свідомості суб’єкта вибору сформується бачення організації виборів як непрозорого й не-

демократичного процесу, готовність особистості зробити свій політичний вибір буде зменшуватися, оскільки невіра в результат врахування конкретного вибору індивіда буде впливати на цю готовність. Такі переконання можуть стосуватися найрізноманітніших аспектів політичних виборів і передвиборних перегонів. З одного боку, переконання, думки та ідеї однієї людини можуть нав'язуватися іншим чи просто засвоюватися ними через дію різноманітних психологічних механізмів. Такий, без сумніву, взаємний вплив буде в цілому впливати на загальну готовність до здійснення політичного вибору. З другого боку, завдяки такому взаємному впливу в процесі спілкування (через механізми переконання, наслідування тощо) буде актуалізуватися власне когнітивний компонент готовності особистості до здійснення політичного вибору.

Зокрема, певна форма вияву когнітивних реакцій спостерігалася під час останніх виборів Президента. Переконаність у непрозорості виборів зумовила в деяких випадках посилення готовності здійснити політичний вибір, яскравим свідченням чого і стала акція протесту на Майдані Незалежності столиці та в інших містах України. У той же час закономірності функціонування психологічних механізмів впливу цілком природно спричинили поширення цих переконань серед електорату та суттєво вплинули на формування громадської думки. Крім того, відбулася актуалізація різноманітних груп механізмів вибору: ролей та ідентифікації особистості, ціннісного та прагматичного вибору, усвідомлення певних політичних інтересів, інтуїтивно-почуттєвих та національних механізмів вибору. Так, наприклад, можна припустити, що під час останньої виборчої президентської кампанії суттєвим був вплив механізмів ідентифікації особистості, інтуїтивно-почуттєвих та національних механізмів вибору. Використовувалися гасла на зразок “Учителі за...”, “Шахтарі за...”. Суттєвим був вплив механізму ідентифікації людини з певними територіальними спільнотами (“Донецьк за Януковича”, “Київ за Ющенка” тощо). Частина людей “персоніфікувала” свій вибір – голос віддавався не просто за певну політичну партію чи силу, а за політичного лідера або проти іншого кандидата. Використовувалися ідеї, пов'язані з національними гаслами (зокрема ідея державної мови).

Наш аналіз афективного компонента готовності до здійснення політичного вибору був би неповним без розгляду ще одного виду реакцій – унаслідок дії настановлень, зокрема *конотативного, поведінкового*. Сюди належать мотиви та цілі поведінки або схильність до певних вчинків.

Як відомо, дослідження мотивів і цілей поведінки виборців дає змогу кандидатам чи політичним партіям і рухам використовувати ці дані в передвиборних перегонях та вибудовувати власну програму дій, коригувати зміст політичної реклами тощо. У свою чергу мотиви виборців суттєво впливають на їхню готовність здійснити свій політичний вибір. Залежно від того, наскільки запропоновані до вибору політичні альтернативи відповідають мотивам виборця, можна говорити про готовність конкретного індивіда зробити певний вибір. У даному випадку йдеться про загальну мотивацію виборця, причому деякі з мотивів є неусвідомлюваними і можуть суттєво впливати як на готовність зробити вибір, так і, власне, на результати виборчих перегонів.

Схильність до певних вчинків виявляється в реагуванні на певні стандартні ситуації. Якщо під час виборчих перегонів склалася ситуація, за якої індивідові досить складно визначити власне можливе місце чи роль у тому, що відбувається (активна участь не є обов'язковою, достатньо просто розуміти, що відбувається), однією з імовірних реакцій буде зниження готовності брати участь у голосуванні.

Отже, *настановлення* – це ціннісна диспозиція щодо того чи іншого об'єкта. Як цілісне утворення, воно може впливати на готовність індивіда зробити вибір із запропонованих йому політичних альтернатив.

Ще один компонент готовності до здійснення політичного вибору – *поведінковий*. Йдеться, власне, про готовність індивіда прийти на виборчу дільницю і зробити вибір. У зв'язку із цим особливої актуальності набувають питання, що стосуються здатності організаторів політичних виборів створити належні умови для передвиборних перегонів та проведення виборів. Можна припустити, що в разі недостатньої організації виборів або організації їх не на належному рівні готовність індивіда зробити свій вибір буде зменшуватися.

З одного боку, на поведінковий компонент готовності до здійснення політичного вибору впливатиме здатність політичних об'єктів вести політичну боротьбу та впливати на суб'єктів політичного вибору. Відтак міра, у якій суб'єкт вибору в результаті політичної боротьби об'єктів вибору може прийняти рішення щодо певного вибору, суттєво залежить від того, наскільки конструктивним та ефективним був вплив політичних об'єктів вибору на виборців у процесі такої боротьби. З другого боку, характер такої боротьби залежить не тільки від самих політичних сил, що ведуть боротьбу, а й від умов, у яких велася ця боротьба, а отже – від здатності організаторів передвиборних перегонів створити умови для конкурентної боротьби та їх спроможності організувати вплив на виборців.

Висновки. Отже, у роботі запропоновано нову категорію аналізу психологічних особливостей політичного вибору особистості – готовність до здійснення політичного вибору. Розглянуто структуру готовності до здійснення політичного вибору та висвітлено особливості аналізу цієї готовності відповідно до включеності особистості в інтеграційні та суспільно-політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. Загалом, усі компоненти готовності тісно пов'язані між собою і ступінь їх впливу на особистість видається нам цікавим напрямом для дальших досліджень.

Література

1. *Титаренко Т.М.* Соціально-психологічні передумови та детермінанти особистісного вибору // Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. – К.: Міленіум, 2003. – Вип. 7 (10). – С. 55–66.
2. *Бассин Ф.В., Прангишвили А.С., Шерозия А.Е.* О перспективах дальнейшего развития научных исследований в психологии (к проблеме бессознательного и собственно психологической закономерности) // Вопр. психологии. – 1979. – № 5. – С. 82–96.
3. *Надирашвили Ш.А.* Психология пропаганды. – Тбилиси: Мнечие-реба, 1978. – С. 12 – 15.
4. Готовность к действию // Психологический словарь (электронное издание). – 2000. – <http://psi.webzone.ru/st/023600.htm>.

© Духневич В.М.